

Бранко Горгиев

НЕКЕ ИМПЛИКАЦИЈЕ СУСРЕТА ФРИДРИХА I БАРБАРОСЕ И СТЕФАНА НЕМАЊЕ

Пре него што се будемо осврнули на темат овог симпозијума можда не би било неумесно поставити једно питање које није директно везано за саму тему. Наиме, шта све одређује значај једног места? Или, тачније, који аспекти имају пресудну улогу у формирању одређене слике једног места, града, или државе. Да ли је то често помињани геостратешки или геополитички положај самог места, његова природна и културна богатства, тј. материјалне претпоставке развоја одређене средине, или је то степен културе и цивилизованости људи, одређена постигнућа заједнице, стандард, тј. начин живота заједнице, односно, материјално-духовне, културне и цивилизацијске претпоставке.

Несумњиво сви побројани фактори имају значајну улогу и чине одређену слику значаја сваког места, али чини се да су ипак пресудну улогу увек имали људи које је, или изнедрила, или прихватила сама заједница и по којима се одређено место заувек памти и поштује. Одатле би можда било могуће преформулисати ово питање и постављати га понекад не само са оним уобичајеним и безличним "шта", већ и са заменицом за живо биће "ко". Дакле, не само "шта" одређује већ и "ко" може одређивати значај једног места. На овако постављено питање следи вероватан одговор: човек. Он је тај који увек, и у крајњој линији, одређује не само место, простор, него и време, век, епоху, и, нажалост, не само у позитивном, већ и у негативном смислу. И наравно не баш сваки човек, већ само они који поседују некакву ванредну, неуобичајену моћ уједињавања, отварања и ширења људских хоризоната. Они који наслућују правац, кретање и главне токове човечанства, који се равнају у односу на њих и коначно их остварују. Један такав човек је управо био Константин, с правом, назван Свети и Велики. А град где је рођен је управо овај град Naissus, Nissa, или Ниш. Зато ће Ниш после њега носити, с правом, епитет "славни".

И као да му је управо овај епитет омогућио, у вековима који следе, да преживи више катастрофалних разарања, најезде многобројних освајача и застрашујућу буку дивљих варварских племена, а да из истих разарања буде увек и изнова обнављан баш као митска птица феникс. Чини се да слава и

карактер једног града не може долазити само из његовог геополитичког или геостратешког положаја, мада их не треба ни занемаривати, или цивилизованости његових становника, иако су неки градови значајни, поштовани и славни управо на основу ових материјално-духовних чинилаца, већ и из некакве помало тајанствене, васкрсавајуће снаге која изгледа да произилази из величине личности које су оставиле свој печат одређеном простору заувек.

Полазећи из исте персоналистичке, и што да не, хришћанске позиције одређени печат једном граду могла би дати и комуникација, или сусрет одређених личности. Дакле, поново на нивоу личности имамо оно персонално "ко". Такав један сусрет који се може окарактерисати као значајан догађај с краја XII века на овим просторима одиграо се у лето 1189. године између великог немачког цара Фридриха I Барбаросе и великог српског жупана Стефана Немање.

Постоји више разлога за такву карактеризацију овог сусрета. Прво, он нам даје посредно и донекле јасну слику међународних, политичких, војних, верских и културних односа у Европи крајем XII века, посебно између Источног римског царства, или Византије, и западних држава које су, после пада Западног римског царства, углавном биле вођене универзалном идејом обнављања истог, а у крајњој линији и целог Римског царства. Друго, однос Запада и Истока се најчешће преламао на линијама и просторима честих и жестоких сукоба и разграничења, али и сусрета двеју великих сила, а то је управо на простору Балкана. Једна од тих значајнијих тачака на раскршћу Истока и Запада је управо био град Константина Великог, Ниш. Град који је од настанка често мењао националну структуру и религиозни карактер становништа, али и који је готово увек био, или под непосредном јурисдикцијом Византије, или под њеним културним и духовним утицајем и знатно после њеног пада у XV веку.

О самом сусрету, ономе што му је претходило, као и о последицама и импликацијама које му следе имамо два донекле релевантна извора: византијске изворе¹ и западне изворе. И док се византијски извори баве III крсташким походом, али не и самим сусретом у Нишу,² чини се да западни извори поседују највећи степен веродостојности, те пружају најприближнију слику о ономе што се догодило.

Први извор којему бисмо се обратили су дела пасавског каноника Тагена, тзв. Анзберта: "*Historia de expeditione Friderici imperatoris*" и "*Historia peregrinorum*".³ Сам Анзберт је био део свите која је пратила

¹ Никита Хонијат и Јован Кинам; Српских извора нема.

² Будући да нису ни учествовали непосредно у самим преговорима у Нишу. Међутим, Никита Хонијат, који је био управник Филипопоља (Пловдива) у време III крсташког рата, а борио се и са Исаком Анђелом против Бугара, учесник је у преговорима са Фридрихом I.

³ У "*Quellen zur geschichte des kreuzzuges Kaiser Friedrichs I*", ed. A.Chroust., Berlin, 1928.

Фридриха I Барбаросу у Трећем крсташком походу, подузетом 1189. год. и вероватно непосредан сведок сусрета немачког цара Фридриха I и српског жупана Стефана Немање у Нишу. Део велике Барбаросине пратње је био и посавски епископ Диетполд, који даје мало опскурнију слику самог сусрета, али зато веома јасно описује сам поход као и шире импликације тог сусрета у Нишу. Његово писмо "из Грчке" послато његовом добром "пријатељу Леополду (Luipaldo) и знаменитом војводи Аустрије" забележено у "Chronicon magni presbiteri"⁴ био би други не мање значајан извор.

Шири историјски оквир догађаја који следе и који су описани очима самих учесника је био, као што је већ речено, покретање велике масе људи са Запада у Трећем крсташком походу 1189. год., под вођством великог немачког цара Фридриха I Барбаросе. Када је дошао на власт 1152. год. имао је тридесет, а када је стао на чело крсташа 67 година. Од савременика је описан више као вешт дипломата и државник, него као непобедиви војсковођа, јер је упркос свим претрпљеним поразима успео, како каже Вил Дјурант, "да измири своје непријатеље, да смири пријатеље, енергично да сузбије свађе, неред и преступништво".⁵ Резултат његовог државничког посла је био уједињење Немачке и њено тадашње водеће место у хришћанском свету. Тај његов очигледан успех на овом плану, по свему судећи, натерао га је да себе види и као могућег ујединитеља Истока и Запада.

На том путу уједињене и испуњене "свете дужности" ослобођења и одбране Светог Гроба од неверника придружио му се немали број држава, световних и црквених великодостојника са Запада, ситних феудалаца и обичног, сиромашног света, на броју негде око 100 000 људи. О овом покрету људи сведочи веома живописна слика епископа Диетполда, који каже да је "године 1189. веома велика и храбра хришћанска војска састављена из многих краљевстава из различитих крајева, пошла путем Светог Гроба. Господар император и син његов, војвода Алемански (*dux Alamanniae*) са многим краљевим првацима, епископима и војсковођама, значајним личностима и жупанима, са великим мноштвом народа, упутили су се преко Мађарске (*Ungariam*) и Грчке одмах после пасхе, што се бејаше догодило 9. априла, а сам се император воденим путем спустио на Дунав из Посавине (или *Pasavine*) 15. маја."⁶

Непосредан повод за ову експедицију био је пад Јерусалима 2. октобра 1187. год. Из Диетполдовог извештаја се јасно могу уочити расположење, целокупна атмосфера поводом вести о паду Јерусалима и уопште политичка и верска ситуација на Западу. О овим догађајима он каже

⁴ У "Annales Colonienses maximi, Monumenta Germaniae Historica., Scriptores rerum Germanicarum", XVII, Berolini 1928, 509†511

⁵ Vil Djurant, *Istorija civilizacije*, Doba vere, 4/ II, Novi sad, 1998, 782†783.

⁶ Dietpoldus, *Chronicon magni presbiteri*, 15†20, 509

следеће: “Тодине 1188, пошто је папа Гргур био умро, Климент III Римски бива постављен. Император пак је одржао веома чувено веће оне исте године када је код Могунциака (*Mogunciacum*) скупљао порез (четрдесетак) што се бејаше догодило 27. марта. И посланик господара апостолског папе, албижански (*Albanensis*) кардинал присуствовао је овом већу.⁷ Тамо, на том већу, била је јавно обзнањена тешка несрећа која је задесила народ хришћански, што се догодило у Источној цркви.⁸ Овим догађајима код Јерусалима, наведене године, господар император (*Barbarosa*) распаљен вером у Христа означио је одмах себе знамењем светога крста заједно са многим епископима и првацима. Такође је предузео велику експедицију против пагана и по налогу господара апостолског папе и по крунском савету свих првака краљевих да би притекао у помоћ (*ad subveniendum*) готово изгубљеном хришћанству на Истоку.”⁹ Као последица ове атмосфере на већу дошло је до уједињења воље црквених и световних власти, затим до подизања борбеног расположења и код световних и код црквених великодостојника, али и код простог народа што је резултирало великим и убрзаним припремама за поход на пролеће 1189. године.

Истовремено на Истоку, тачније на Балкану, беснео је рат још од 1183. год. када је Стефан Немања, у савезу са мађарским краљем Белом III устао против Византије у долини Мораве, у јужној Далмацији и Дукљи. Том приликом су ови савезници опустошили Београд, Браничево, Равно, Сердику и Ниш. Они су искористили слабост Византије изазвану променама на престолу после смрти цара Манојла 1180. год.¹⁰

Нерегуларно стање и честе смене на византијском престолу, као и устанак Срба потпомогнут споља Мађарима, затим упад Нормана под Вилхелмом II и њихово освајање Драча и Солуна 1185. год. знатно су

⁷ У напмени 69. код Анзберта стоји да је то био Хајнрих (*Heinricus*) који је био наследник Галтеров (*Gualtero*).

⁸ Није јасно да ли се ради о Источној православној цркви, или о хришћанима Западне цркве на Истоку. По свему судећи Дитполд мисли на ове друге, тј. на оне хришћане Католичке цркве који су остали после Првог и Другог крсташког похода.

⁹ Dietpoldus, *Chronicon magni presbiteri*, 5-15, 509.

¹⁰ Треба поменути да је готово свака промена владара у монархијским системима антике и средњег века изазивала несигурност и потресе на унутрашњем плану, или због супротстављених амбиција одређених владајућих породица а реализованих упркос и најчешће у супротности са одређеном процедуром законите смене и постављања новог владара, или због раскидања раније успостављених споразума и уговора са помесним владарима, како у оквиру самог Царства, тако и са владарима суседних земаља. Смрт цара у монархијима средњег века је имала дубоке и далекосежне последице, јер је сам владар био гарант свих потписаних и склопљених уговора у хијерархији моћи. Зато се смрт и користила као повод за раскидање свих или готово свих важећих споразума, а нарочито оних који су били донети у прошлости као резултат принуде, а не договора. Институције, дакле, монархијског система су биле значајне, али је личност владара увек била значајнија категорија, што је у складу са персоналним карактером монархијског система уопште.

ослабиле положај Византије и ланчано су изазвали устанак ратоборних бугарских бољара у Подунављу 1186. год., такође подржан споља и то од стране Кумана из руских степа. Већ 1187. велики жупан Немања склапа савез са Петром или Калопетром, који се прогласио царем Бугарске¹¹ заједно са његовим братом Асенем (Assanus), а уперен против Византије. Те исте године Јерусалим пада у руке Мухамеданаца што покреће лавину ратоборних људи на Западу спремних за трећи обрачун са неверницима, а хук те лавине брзо се ширећи на Исток стиже и до Немање.

Чинило се да се опасна омча око врата Византије полако стезала. Готово је извесно да су и Немања и Петар веома добро осетили повољан тренутак и већ рачунали на сукоб немачког цара Фридриха I и византијског цара Исака II Анђела, јер је Немања, још за Божић 1188. год., послао своје посланике цару у Нирнберг, како би осигурао сусрет од највећег државног интереса. И коначно, до састанка је и дошло 27. јула 1189. год. у Нишу. Један дужи извод из Анзбертове "Historia peregrinorum" помоћи ће нам да оживимо те догађаје које описују сам долазак немачког императора у Ниш, дочек домаћина Немање који му излази у сусрет "онако како је доликовало",¹² беседа Немањина и одговор Барбаросин. Овај извод нам помаже да схватимо са каквом је особеном пажњом и бригом припреман овај сусрет. Затим, која су била очекивања Немање и његовог савезника Калопетра, а која је била реална политичка позиција Фридриха I Барбаросе у самим преговорима.

"У време ратног вихора, по ведром и пријатном времену наши су се полако приближавали граду Нишу (*Nisse civitati*). Град којег су са читавом околином откинули од константинопољске власти Немања (*Neaman*) и Страцимир (*Chrazimerus*), велики жупани од Сервигије и Рашке¹³, заједно са њиховим трећим братом Мирославом (*Merzillao*) и недавно га повратили под своју власт. Они су нам пријатељски изашли у сусрет како бисмо, онако како и доликује, уз највеће почести и величанствене дарове поздравили највећег цара који је долазио. И док су једнима указивали достојно поштовање, друге су просто окружили благонаклоном услужношћу. Велможе су дворили воловима и овцама, а ни остале нису заборавили делећи на тргу свима и веома обилно и вино и жито и јечам."¹⁴

¹¹ (Comites de Servia) "partem Bulgarie sue dicioni subiugaverant, federe inito cum Kalopetro adversus imperatorem Constantinopolitanum". Ansbert 24

¹² "prout decebat"

¹³ "magni comites de Seruigia et Rassia"

¹⁴ Anzbert u "Historia de expeditione Friderici imperatoris", 30., говори да су "између осталих дарова дали, како кажу (сам Ансберт то није лично видео прим. прев.) и шест морских крава или фока, једног припитомљеног вепра и три жива и на исти начин припитомљена јелена". Дакле, нема ни речи о ајкулама које се помињу у делу К. Лирчека, Историја Срба, Београд, 1952. 156.

Том приликом су обећали цару да ће га, устреба ли, следити против било којег народа, а највећма против цара константинопољског. Они су добровољно нудили помоћ не само њихову већ и од својих савезника и пријатеља, Калопетра и његовог брата Асена, који су великом ратном храброшћу стекли и себи потчинили део Бугарске око Дунава, као и делове Тракије. Такође су уверавали цара да се највећма треба чувати од гнева Грка као и од руке њиховог цара. При томе моле да се он увек сети града Ниша, његових становника и његове околине, као и читаве њихове земље, јер они жељно настоје потчинити му се и то не из страха од константинопољског цара већ једино из оданости према римској империји.

На то је величанствени цар, веома вешто¹⁵ и у складу са приликама, мада веома пристојно, одговорио да је он љубитељ мира и поверења и да он, будући да носи крсно знамење, хоће да подигне војску против јерусалимске земље, а да није дошао да ратом опустоши земљу хришћана, наравно, уколико би био у могућности да обезбеди миран пролазак кроз Грчку. У супротном, уз божју помоћ био је спреман да прође и мачем и овдашњом браћом.

Тако је цар боравећи код Ниша шест дана, како би и војску добро одморио, послао захвалне речи због поштовања и добротe с којом су били примљени и уједно срдачно поздравио жупане.

Удаљавајући се од Ниша, војска је уредно, као и пре, а раздељена по четама иступала. (30. јула 1189. год.)¹⁶

Из овог извода се јасно уочава Немањино чврсто настојање да некако приволи Фридриха I ка војном обрачуну са Византијом. Такође, на једном другом месту¹⁷ исти Анзберт можда још јасније излаже Немањино образложење о неопходности сукоба са Византијом, где он подсећа Барбаросу да су “о томе (тј. о сукобу са Византијом) и они сами тада размишљали када су долазећи у оне дане били узнемирени од њихових напред послатих разбојника и када су искусили губитак људи и ствари”.¹⁸ Међутим, одзив и одговор Барбаросин, који би вероватно могао да уђе у уцбенике дипломатије, није обећавао много. Било је јасно да Барбароса неће да ризикује много и поред тешког положаја византијске државе и да се

¹⁵ На овом месту Анзберт је употребио израз: “*sollert*”, који не значи само вешто, већ и лукаво. Сматрајући да све тзв. “лукаве одговоре” као по правилу дају увек слабији, а не јачи, определили смо се за термин “вешто”. Јер је очигледно било да император Фридрих I сигурно није био слабији у односу на великог жупана Немању. Мада, када се пажљивије размотри сам одговор Барбаросин, чини се да тај одговор ипак није био само “вешт”, већ и заиста “лукав”.

¹⁶ Ansbert, *Historia peregrinorum*, 28:31, 1-32, str. 134-135/ Превео са латинског Бранко Горгиев у “Ниш у делима путописаца”, приредио Видосав Петровић, друго доп. изд. Ниш, 2001, 31.

¹⁷ Ansbert, *Historia de expeditione Friderici imperatores*, 17-20, 30.

¹⁸ “...sicut ipsi de eo tunc opinabantur propter praemissos a suis latrunculos, nostros in dies, ut praemissum est, infestantes, quod nos didispendio personarum et rerum experti sumus.” *ibid.*

отворено сукоби са Исаком II. Наиме, немачки и византијски цар су се нашли у веома непријатној ситуацији. Исак, с правом неповерљив према огромној маси наоружаних људи која пролази његовом територијом, док истовремено стижу поуздани гласови да се предводник те војске, сам Фридрих I, лично састао са његовим љутим противницима. Барбароса пак, с друге стране, са главним задатком да што успешније и са што мање губитака у материјалу и људству проведе снаге ка Светој Земљи, истовремено пролазећи кроз територију где бесни рат између хришћанских земаља и где је погубно приклонити се било којој страни, јер то би онда постала нека друга мисија.

У том смислу, како би био избегнут сукоб ширих размера, било је сасвим разумљиво да се веома честа преписка и жива дипломатска комуникација између Фридриха и Исака водила све време. О томе сведочи Диетполд који наводи податак да су се код места Цирквице (Circuice) 20. августа 1189. год. сусреле две делегације - једна, коју је предводио "неки посланик мађарски по имену Лектофор, који у посланство господара императора (мисли се на Барбаросу) у Константинопољ бејаше отпутовао",¹⁹ и друга, "са послаником грчког краља, који се бејаше вратио код нас".²⁰

Речи византијског императора деловале су веома опором, јетко и готово увредљиво за западњаке, јер се у свакој изговореној реченици он позива на своје право величанство које је засновано на историјском наслеђу царске и духовне власти римске империје, а њих сматра готово узурпаторима овог наслеђеног права. Наиме, епископ Дитполд каже да "поменути краљ охоло (*superbe*) и надмено (*arroganter*) се називајући гласником божјим и сам извор наше вере (наравно, католичке, а мислећи на изворност православне вере - прим. прев.) и император Римљана (мислећи на право царске круне које је прешло на Исток у Византију), господару нашем императору захвалност своју је изјавио, говорећи да је он (грчки император) из говора краљева Француске и Енглеске и војводе од Бриндизија схватио да је господар император (тј. Фридрих I) ушао, како би краљевство искорењених и уништених Грка пренео у моћ сина свога, војводе Свева. Осим тога, рече, пријатељство које је, како бејаше чуо, било склопљено између господара императора и великог жупана (тј. Стефана Немање, јер у напомени пише "Serviae") њему је падало веома сумњиво и тешко".²¹ Занимљиво је да у овом одговору византијског цара нема ни помена од надалеко чувене "византијске дипломатије". То се може тумачити као слабост императора Византије и целе државе у том тренутку, али и као примеран одговор недипломатском потезу Фридриха I који се усудио да се састане и евентуално удружи са опасним устаницима и непријатељима

¹⁹ Dietpoldus, *Cronicon magni presbiteri*, 3-8, 510.

²⁰ *ibid.*

²¹ *Ibid.*

Византије. С друге стране, и Диетполд, који се сматра мало објективнијим извештачем, не назива цара Византије титулом император (*imperator*),²² већ само краљем (*cum legato regis Graecorum*)²³ Грчке.

И свакако сусрет у Нишу није био у дипломатском смислу повољан по Фридриха. Он је изазвао велико подозрење код византијског императора, јер је одмах након тог сусрета почео да спроводи енергичније војне мере против крсташа, нарочито од новембра 1189. год.²⁴ Што је пак, с друге стране, натерало Барбаросу да озбиљније узме у обзир раније понуђену помоћ Немање од 20 000 и Петра од 40 000 људи²⁵ како би напао Константинопољ. И док су интензивни преговори са Немањом и Петром били у току, Фридрих I у Адријанопољу (14. фебр. 1190) склапа мир са Исаком II Анђелом и наставља путем Азије. Исте године се Фридрих I утопио у Киликији, а Немања је, после предузете казнене експедиције цара Исака II, поражен код Мораве.

Овај извод, или тачније, пресек стварности у последњим деценијама XII века, виђен претежно очима учесника експедиције са Запада тог времена, отвара простор за неколико могућих закључака.

Европа у средњем веку има два пола моћи, Западни и Источни. И један и други пол су подједнако вођени империјалном идејом, или претензијом за доминацијом на верском и световном, материјалном и духовном плану, подједнако се позивајући и инсистирајући на право примата наслеђено од велике Римске империје. Линије додира су и линије сукоба интереса, али и сусрета двеју истородних, мада унеколико и различитих хришћанских цивилизација. Народи који живе на просторима подељене моћи, покушавају да пронађу материјални и духовни простор за опстанак, или под једним, или под другим сунцем моћи. Но ова двострана тежња је далеко карактеристичнија за оне народе који живе на простору где се Исток и Запад сусрећу, а то је простор Балкана.

И управо народи на Балкану у оквиру државе Византије, а то су били претежно словенски народи, гоњени непрестаном тежњом за стварањем сопствених држава које би биле у што већем степену независне од Византије, воде непрестане борбе са променљивим исходом које их најчешће стављају у подређен и у мањем или већем степену вазалан положај у односу на Византију. У циљу опстанка стварају се поврени савези између словенских племена, каткад са несловенским племенима, али и са западним европским земљама и који су уперени против цивилизоване Византије. Међутим, то су најчешће савези кратког даха, непостојани и рушени, било споља од стране Византије и њене спољне политике, било изнутра под дејством међусобних борби за превласт самих владара на том простору.

²² Kod Dietpolda stoji "imperator"

²³ Ibid.

²⁴ Ibid., 509.

²⁵ Ansbert. p.44, 53.

Мада не треба губити из вида став Д. Оболенског који сматра да не смемо посматрати “удруживање источноевропских земаља са Византијом искључиво као борбу између византијског империјализма и националних стремљена тих земаља”,²⁶ јер се онда, како каже Оболенски, “губи много од оног космополитског доживљаја који је овим земљама био доступан током дужег раздобља њихове средњовековне историје.”²⁷ Па ипак, остаје чињеница да се упркос овом “космополитском доживљају” користи скоро свака историјска прилика за обрачун са Византијом. И то је она иста Византија која је готово свим словенским народима вековна парадигма цивилизацијског престижа у сваком погледу, идеал коме потпуно природно, мада уз повремене отпоре, стреме у културном, духовном и цивилизацијском смислу, али истовремено и најгора слутња, црна ноћ у војном и политичком смислу, коју би желели да одагнају или привременим утишавањем и прилагођавањем постојећој ситуацији, притом борећи се да освоје што бољи политички положај у оквиру и систему Византијског царства, или пак повременим отвореним ратним испадима, против оног истог Царства од кога очекују највише признање. Овај парадоксалан и изражено амбивалентан став према Византији остаће трајан усуд свих народа на Балкану, па чак и онда када Византија у државном смислу више неће постојати.

Branko Gorgiev

CERTAIN IMPLICATIONS OF FRIEDRICH FIRST BARBAROSSA AND STEFAN NEMANJA

From the times of the Roman empire division to the West and the East, the relation of the West and the East usually moved along the lines and areas of conflicts and marking off, but also at the level of meeting of those two powers, in other words, in the Balkan area. One of those two significant points was the town of the Emperor Constantine the Great – Nish. One event, that could be marked as a significant point, took place in 1189 between Friedrich and Barbarossa and Stefan Nemanja. In one section of the excerpt from the work of Disbert and Ditpold, the direct participants in the negotiations between Friedrich and Nemanja the very wide and clear picture of the international, political, military, religious and cultural European relations toward the end of the XII century is opened to us.

²⁶ Д. Оболенски, Византијски комонвелт, Београд, 1991, 7- 8

²⁷ Ibid.